

Gamla Älvsborg

Etapp 4

Göteborg 185 | Fästning | Historisk tid
Förundersökning | Göteborgs kommun

Mats Sandin & Tom Wennberg

Gamla Älvsborg

Etapp 4

Mats Sandin & Tom Wennberg

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN GÖTEBORGS STADSMUSEUM 2007:26

ISSN 1651-7636

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN
GÖTEBORGS STADSMUSEUM
ISSN 1651-7636
© Göteborgs Stadsmuseum 2007
Norra Hamngatan 12
411 14 GÖTEBORG
www.stadsmuseum.goteborg.se

REDAKTION
Mona Lorentzson

OMSLAGETS GRAFISKA FORM OCH LAYOUT
Mimmi Andersson

REDIGERING
Tom Wennberg

FOTO
Göteborgs Stadsmuseum
Bilden på försättsbladet visar Tom Wennberg i schakt 2
Inlagan visar dansk segermedalj över belägringen av Älvsborgs slott 1612

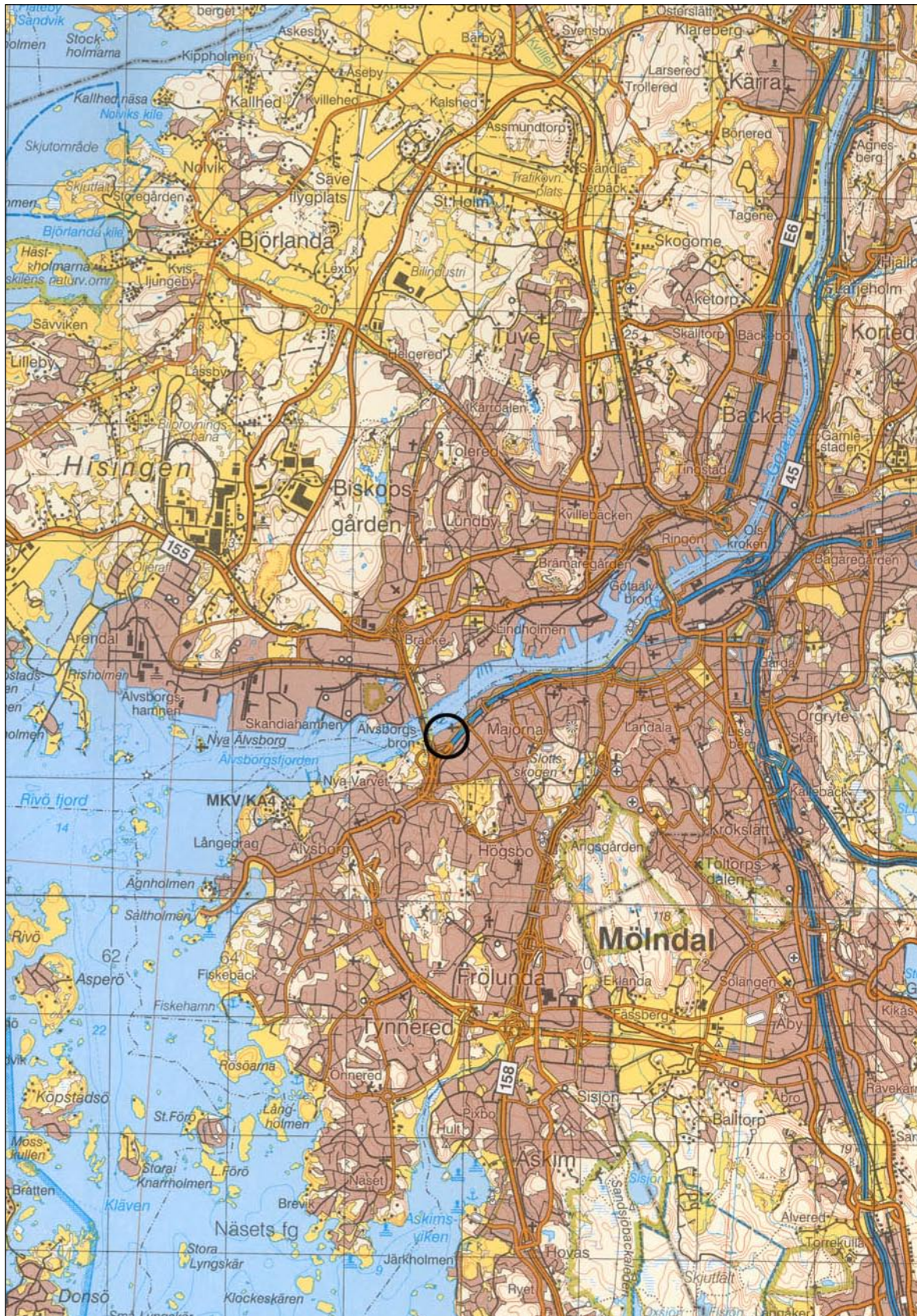
TOPOGRAFISKA OCH EKONOMISKA KARTAN
© Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3211

KARTOR FRÅN STADSBYGGNADSKONTORETS DATABAS
© Göteborgs Stadsbyggnadskontor

TRYCK
Elanders Digitaltryckeri, Göteborg. 2007

INNEHÅLL

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	1
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ	2
GAMLA ÄLVSBORG	2
UTSEENDE FÖRE UNDERSÖKNING	3
TIDIGARE FYND OCH UNDERSÖKNINGAR	4
MÅLSÄTTNING	4
UNDERSÖKNINGSMETOD	5
NATURVETENSKAPLIGA BESTÄMNINGAR	5
GRÄVNINGSIAKTTAGELSER	7
Schakt 1	7
Schakt 2	11
Schakt 3	13
Schakt 4	14
FYNDBESKRIVNING	15
TOLKNING OCH DATERING	15
ANTIKVARISK BEDÖMNING	16
LITTERATUR	17
BILAGOR	
1. Denndrokronologisk undersökning	

Figur 1. Blå Kartan, 1:100 000, 61 Göteborg med undersökningsområdet markerat.

FORNLÄMNING GÖTEBORG 185

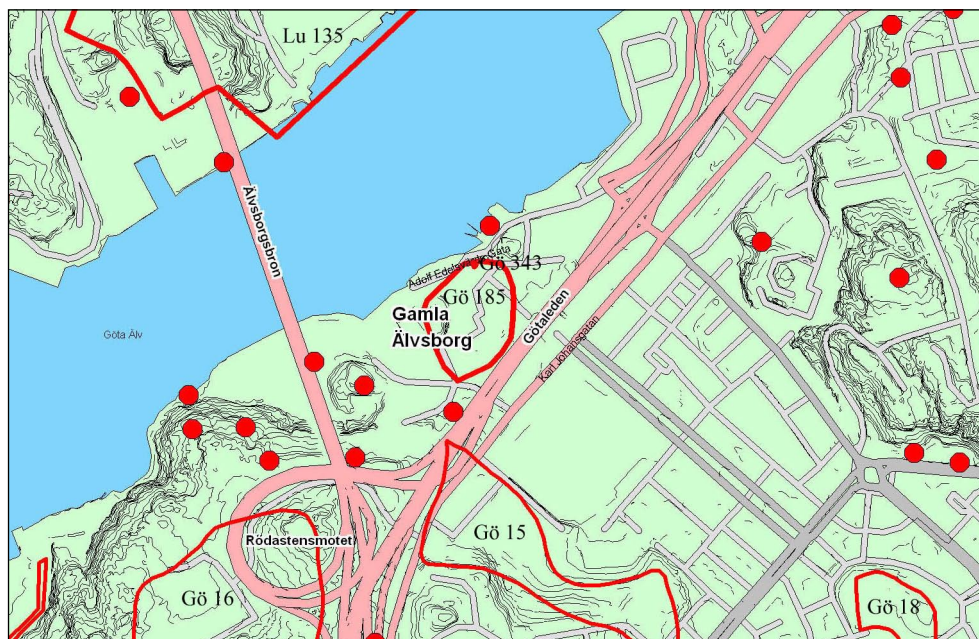
Arkeologisk förundersökning, Gamla Älvsborg

Med anledning av planerad husbyggnation utförde personal från Göteborgs Stadsmuseum en arkeologisk förundersökning av delar av fornlämningen Gamla Älvsborg, Raä 185, Göteborgs stad, på fastigheterna Majorna 140:15 och Majorna S:5 i Göteborgs stad (fig 1, 2 & 3). Fornlämningen ligger inom riksintresseområde ”Klippan-Carnegie-Gamla Älvsborg”.

Undersökningsytan är belägen öster om borgklippan där ruinerna efter Gamla Älvsborgs slott ligger och är ca 680 m² stor. Större delen av undersökningsområdet var överbyggt av en numera riven siloanläggning. På ytan förväntades lämningar från Gamla Älvsborgs slotts yttre befästningsanläggningar att påträffas. Detta antagande bekräftades då delar av vallgraven samt murar efter en bastion hittades.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut nr:	431-65251-2006
GSM dnr:	682/06 5332
Uppdragsgivare:	Klippan Kulturfastigheter AB
Läge:	Göteborgs kn, Majorna 140:15
Ekonomisk karta:	7B0d - 7103
Koordinater i rikets nät:	X=6402,8 Y=1267,7
Grävningsorsak:	Husbyggnation
Grävningsinstitution:	Göteborgs Stadsmuseum
Tidpunkt för undersökning:	Fältarkeologi: 2006-08-31 - 2006-09-08
Undersökt yta:	131 m ²
Antal arkeologtimmar i fält:	96 tim
Antal maskintimmar:	48 tim
Platsledare:	Mats Sandin
Övriga deltagare i fält:	Tom Wennberg
GSMA nr:	060029

Figur 2. Översikt och fornlämningsbild över närområdet, skala 1:15 000.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Gamla Älvsborgs slott är beläget lite innanför Göta älvs mynning på en höjd vid älvens södra strand (fig 2 & 3). Berget ligger i den västra kanten av en dalgång som skär in i landet åt sydöst. Bergets höjd är ca 21 meter över havet. I öst och väst ligger markanta höjdryggar. I direkt anslutning till borgklippan finns i öst och väst flacka ytor som tidigare varit stränder mot älven. I söder och sydväst sluttar marken nedåt från Sannahöjden.

Fornlämningsmiljön i området präglas av stenålderboplatsen Gö 15 vilken är mera känd som Sandarnaboplatsen (fig 2). Fornlämning består även av en av det största och fyndrikaste senmesolitiska boplatsen i regionen. Direkt väster om denna ligger den mesolitiska boplatsen Gö 16.

Vid Färjenäs, tvärs över älven ligger Karl IX:s Göteborg (Lu 135) som grundlades 1603 som en holländsk handelsstad men brändes ner av danskarna redan 1611. I området finns även Kungsladugård som flyttade till sin nuvarande plats under 1600-talets andra hälft. Öster om borgklippan finns byggnader från 1700-talet vilka uppfördes av Ostindiska kompaniet som utrustningslokaler för handeln med Kina. Ett flertal byggnader från 1800-talets intensiva industriepok finns fortfarande bevarade i området.

GAMLA ÄLVSBERG

Gamla Älvsborg existerade som slott och fästning från 1300-talet fram till 1661 då slottet revs. Den omnämns första gången 1366 och anläggs förmodligen några

Figur 4. Översiktsbild över undersökningsområdet, mot V. Foto: Tom Wennberg.

TIDIGARE FYND OCH UNDERSÖKNINGAR

Större undersökningar av fornlämningen har tidigare skett vid två omgångar. Under tidigt 1900-tal undersökte Wilhelm Berg den västra sidan av borgklippan vid uppförandet av bl.a. toppsockerstationen. Då dokumenterades framförallt murdetaljer. Under 1930-talet undersökte Harald Wideen stora delar av borgklippan och slottsruinen. Under tidigt 1950-tal undersökte Wideen även delar av de östra befästningsdetaljerna. Bland annat påträffades ett stockverk i anslutning till borgklippan.

Vid nyligen, av Göteborg Stadsmuseum, genomförda undersökningar söder och sydöst om borgklippan har delar av vallgraven och välbevarade yttre befästningsverk påträffats och dokumenterats. I nordost påträffades sommaren 2005 en större klinkerbyggd fartyglämning daterad till 1560-70-tal (Gö 343).

MÅLSÄTTNING

Syftet var primärt att förse Länsstyrelsen med ett kunskapsunderlag inför prövning av arbetsföretaget enl. 2 kap. 12§ KML. ”Det skall inte råda tvivel om fornlämningens avgränsning och till vilken grad fornlämningen berörs eller inte berörs av

planerad exploatering. Vidare skall det vetenskapliga och det pedagogiska värdet lyftas fram gällande fornlämningens art och innehåll.” Huvudsakligen innebar detta att identifiera konstruktioner från fästningens yttre befästningssystem och befästningens byggnadshistoria.

Tidigare undersökningar visade att välbevarade konstruktioner från slottsepoeken fanns i området. Kart- och planmaterialet från 1500- och 1600-talet visar att den aktuella ytan ligger vid fästningens huvudingång och berörde bastionen, och vallgrav samt möjligen bron över densamma (fig 5). Kartmaterial från tidigt 1700-tal visar att denna del av vallgraven övertäcktes tidigt, troligen i samband med rivningen (fig 6). Det fanns således stor potential att påträffa välbevarade strukturer från borgperioden.

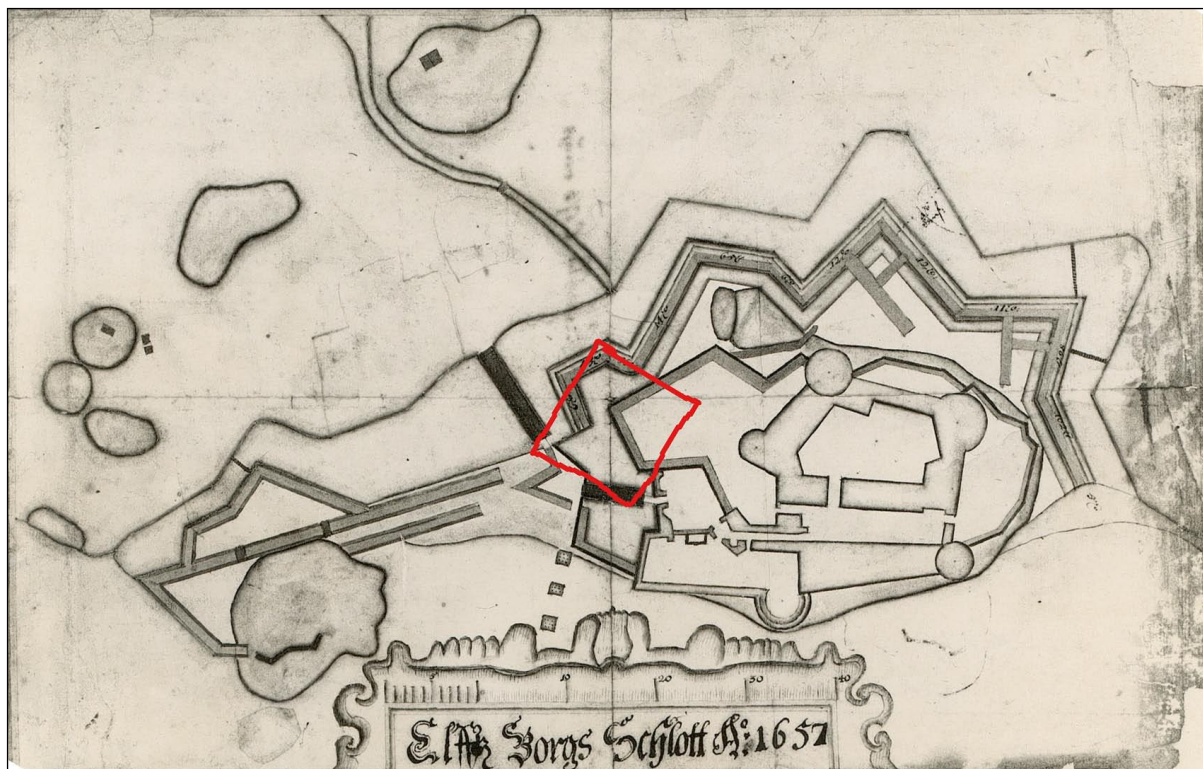
UNDERSÖKNINGSMETOD

Förundersökningen utfördes i form av maskingrävda sökschakt. Göteborgs Stads-museums tidigare undersökningar i området har visat att fornlämningen är täckt av stora mängder yngre fyllnadsmaterial. Därför krävdes en större grävmaskin för att kunna gräva djupa schakt med släntade schaktväggar. Slänterna var nödvändiga för att säkra arbetsmiljön för att möjliggöra rensning och fingrävning av lager och strukturer. Två långschakt grävdes i exploateringsområdets ytterkant i läge för en planerad konsollspont. Vid urschaktning av en stor yta till betydande djup krävs en dylik för att säkra arbetsytan vid byggnation samt för att skydda intilliggande byggnader mot sättningar. Detta görs genom att spontplankor drivs ner runt exploateringsområdet. För att slå ner spanten med pålmaskin krävs att jordmassorna är rena från större stenar. Inför spontning i jordmassor med sten förgräver man för att massorna skall bli spontningsbara. Syftet med att gräva i den så kallade spontlinjen var att förstöra så lite som möjligt av lämningen inför en eventuell slutundersökning.

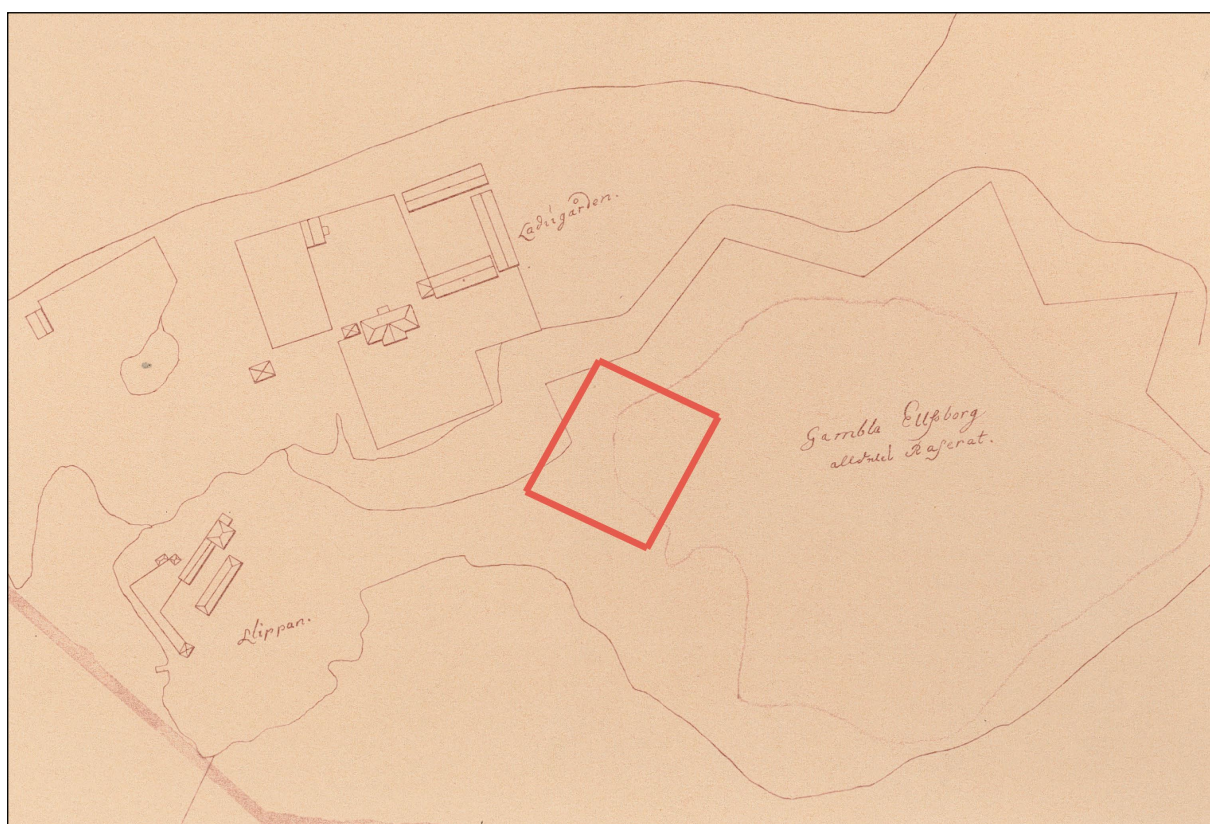
Undersökningen dokumenterades genom schaktbeskrivningar, profilritningar, foton samt digital inmätning med GPS.

NATURVETENSKAPLIGA BESTÄMNINGAR

Fem prover från rustbädden i mur 2 skickades på dendrokronologisk datering (prov 215 - 219, bilaga 1). Analysen utfördes av Alf Bråthen. Proven bestod av furu och kom från dels tre liggande timmer samt från två stående pålar. Inget av dessa virken kunde dateras men en inbördes kronologi kunde upprättas. Murens ålder är således oklar men en datering till borgtid kan inte uteslutas.

Figur 5. Planritning över Älvsborg från 1657. Undersökningsområdet ungefärligt markerat.

Figur 6. Karta över området från 1716 av J. E. Carlberg. Undersökningsområdet ungefärligt markerat.

Figur 7. Planritning över grävda schakt, skala 1:1400.

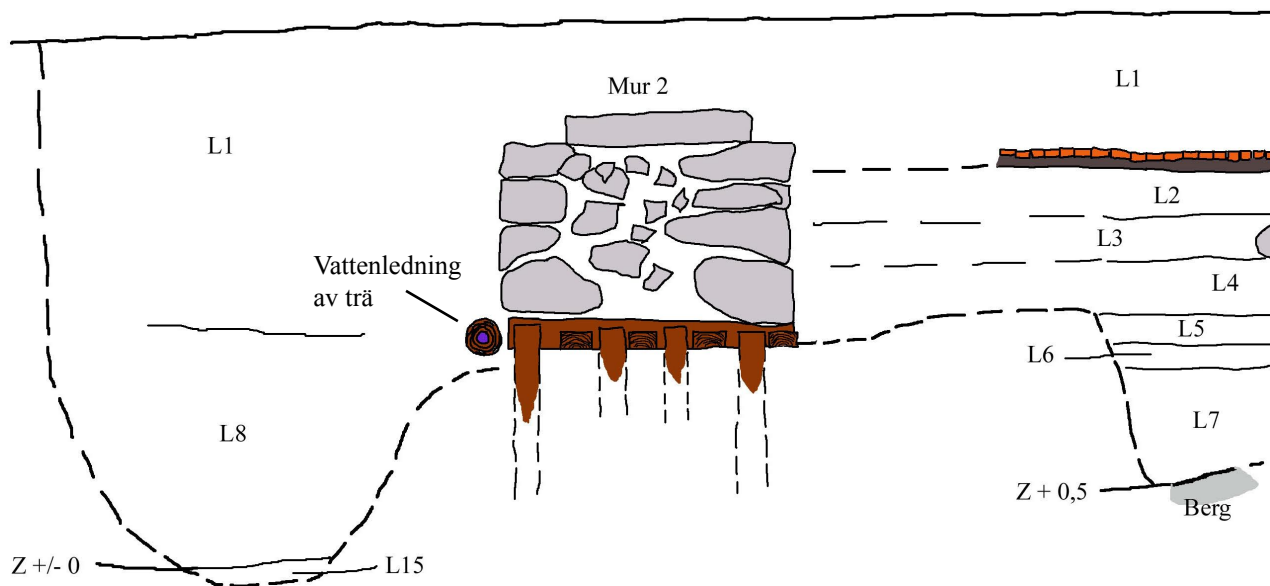
GRÄVNINGSIAKTTAGELSER

Sammanlagt grävdes fyra sökschakt varav två grävdes i öst-västlig riktning utmed delar av spontlinjen på den norra och södra sidan av undersökningsområdet (fig 7). Dessa kompletterades med två mindre sökschakt i områdets centrala delar. Syftet med schaktens placering var att utreda i vilken omfattning och utbredning borglämningen fanns kvar i förhållande till planritningen från 1657 samtidigt som ingreppet skulle förstöra så lite som möjligt inför en eventuell slutundersökning.

Vid undersökningen påträffades delar av silobyggnadens betongfundament. Dessa bestod av betongplintar med ett inbördes avstånd på två meter. Vid grundläggningen hade man för varje plint grävt en mycket snäv grop.

Schakt 1:

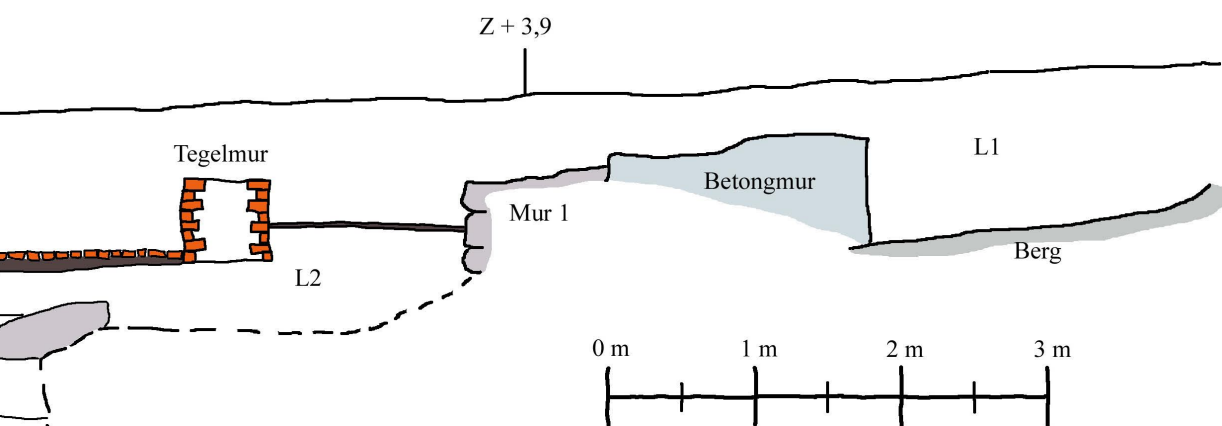
I schaktets västra del påträffades husgrunder efter byggnader från industriepoken (fig 8). Dessa stod till större del direkt på berg. Centralt i schaktet framkom två murar benämnda mur 1 och mur 2 (fig 9). Mur 1 var konstruerad av tegel placerad på en tunn betonggrund. Denna mur är en del av de ovan nämnda industriehistoriska lämningarna. Mur 2 är en kallmurad konstruktion med släta väggar på båda sidor. Den har en mera oklar datering (fig 10). Muren står på en rustbädd som är

uppbyggd av ett längs- och tvärgående stockverk med fyra rader nedslagna pålar. Försök av dendrokronologisk datering gav inget resultat. Virket i rustbädden bär tecken av att vara återanvända. Den kan eventuellt ingå i samma konstruktion som mur 1 men kan även vara av äldre datering. En intressant möjlighet är att den kan ingå i slottets huvudentrés grundläggning.

Mellan mur 1 och mur 2 grävdes ett djupschakt ner till berggrunden. Berget framkom här på ett djup av ca 3,20 m under marknivå. Över berget låg ett drygt 0,7 m tjock varvigt lager av fin sand där tegelfragment påträffades (L7). Härefter följde olika lager av grus, sand och lerig sand sammanlagt knappt 0,8 meter tjockt (L4-L6). Dessa innehöll tegel (stortegel och takpannor), ben och träflis men även keramik påträffades. Ovanpå detta dokumenterades ett brungrått humöst lerigt lager (L3) ca 0,3 meter tjockt med stortegel och taktegel. L2 var ett omrört lager vilket uppfattades vara yngre utjämningslager för en industribyggnad. Rester av byggnaden var inkapslad i recenta industrimassor och fyllnadsmassor.

Utanför mur 2 påträffades recenta lager ned till i nivå med murens rustbädd. Intill muren påträffades även en vattenledning av trä inbäddad i lera. Denna bör vara från 1800-talets förra hälft och härrör från porterindustrin vilket tidigare undersökningar i området påvisat. Under de recenta lagren påträffades ett 1,4 meter

Figur 8. Profilritning, schakt 1 mot S. L1: Recenta industrimassor/fylle. L2: Grå/gulbruna omrörda massor med lera och tegel. L3: Brunrå lerig humus med tegel, taktegel och stortegel. L4: Grå lerig sand med stortegel, taktegel, ben och keramik. L5: Grå lerig sand med stortegel, taktegel, ben och keramik. Mer homogen än L4. L6: Fin grus/sand med svallat tegel och ben. L7: Vårviga lager av fin grå sand med enstaka tegelfragment. L8: Sand/lera omblandat med organiskt material. Fynd av tegel, stortegel, keramik (stengods), ben och huggspån. L15: Grå homogen lera. Renritning: Mats Sandin

Figur 9. Lodfoto över mur 2 i schakt 1. Muren är delvis bortgrävd och rustbdden framrensad. Foto: Tom Wennberg.

Figur 10. Översiktsbild över schakt 1 mot O. Foto: Tom Wennberg.

tjockt omrört lager med sand, lera och humus. Här framkom bl.a stortegel, takpannor, stengods, ben och huggspån. På grund av stora vatteninflöden och schaktets djup kunde inte profilen finrensas vilket medför att lagerstratigrafin troligen är mer komplex än vad som kunde dokumenteras i fält. Under lagret påträffades ca 3,7 m under marknivå grå homogen lera vilken uppfattades som steril. Troligen finns rester efter vallgraven utanför mur 2.

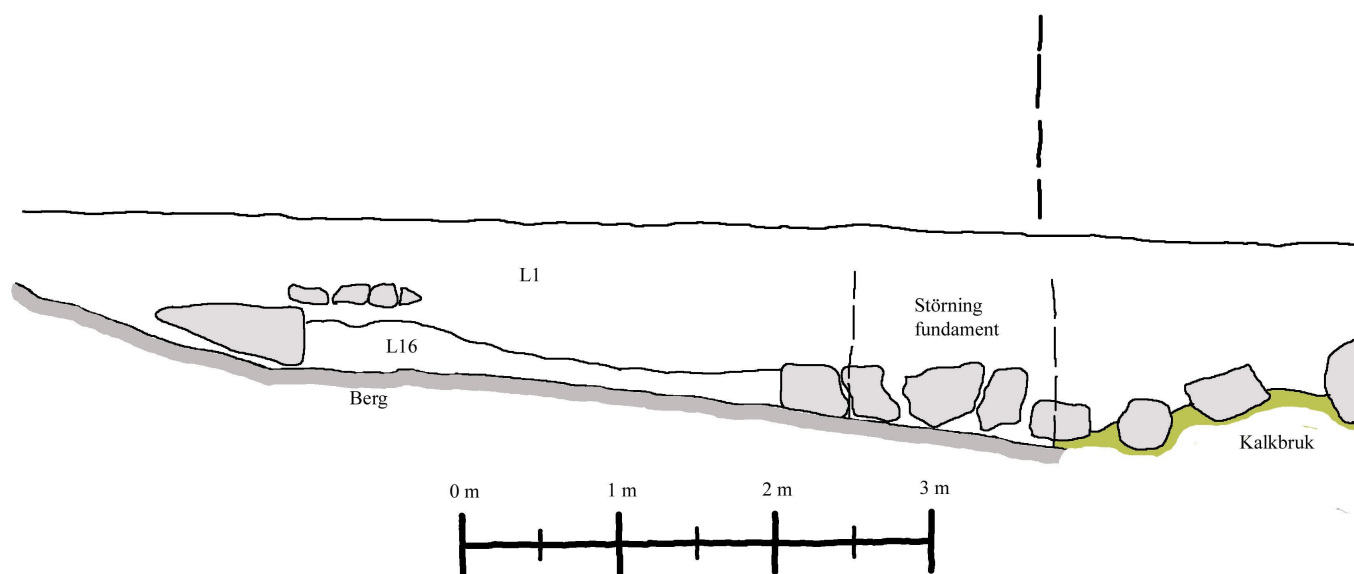

Figur 12. Schakt 2 med sten och kalkbruk efter bastionen. Foto: Tom Wennberg.

Schakt 2:

I schaktets västra del framkom berggrunden, liksom i schakt 1, mycket ytligt (fig 11). Den sluttade sedan svagt åt öster fram till schaktets centrala delar där berget sedan stupade rakt nedåt.

Längst i väster framkom större stenblock som låg direkt på berget. De kan ingå i en stengrund till en mur eller en byggnad. Det gick inte att vid förundersökningen klargöra deras sammanhang och ålder men det går inte att utesluta att stenarna är

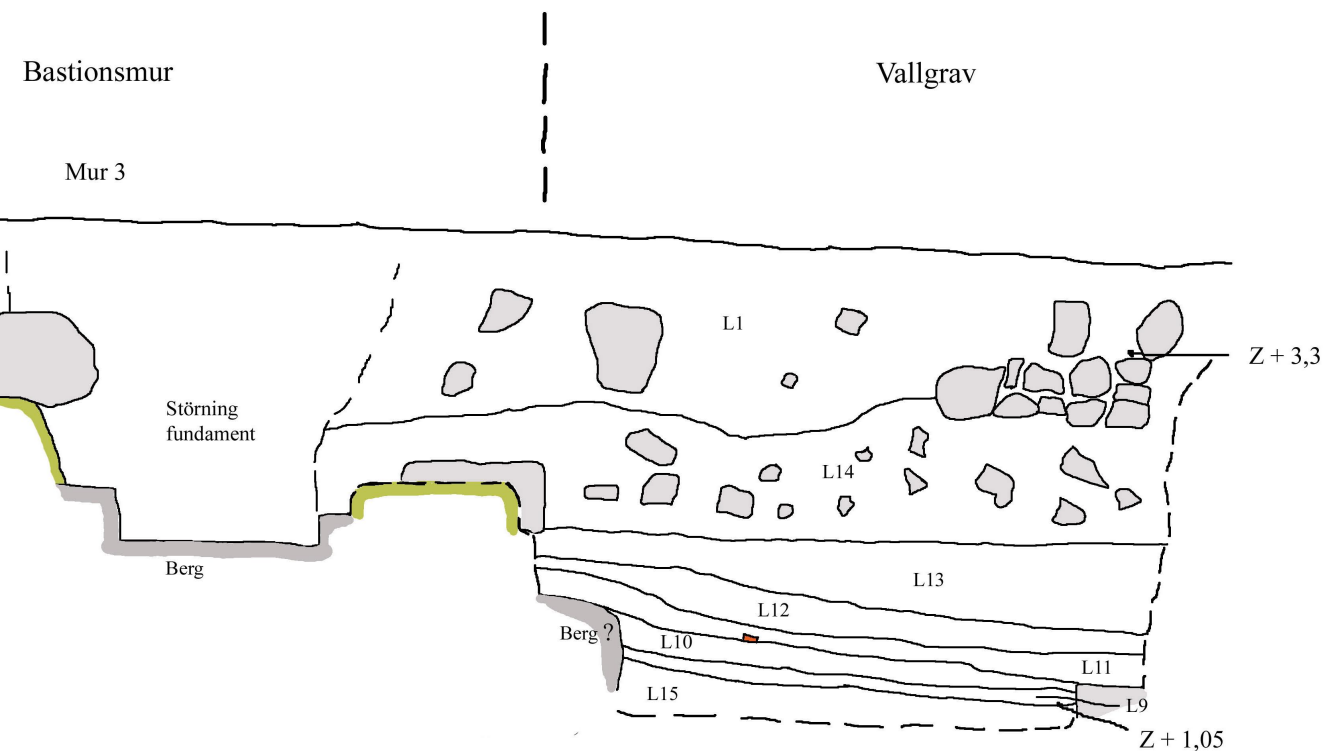

Figur 11. Profiliritning, schakt 2 mot N. L1: Recenta industrimassor/fylle. L9: Mörkgrå sand innehållandemycket sten och grus med inslag av ben, tegel och stengods. L10: Brun sand med murbruk, kalk, stortegel och ben. L11: Grå omrörd lera med tegelkross, kalk, sot, ben, träspill och huggspån. L12: Gråbrun sand med tegelkross, kalk, sot och ben. L13: Gulgrå lera. L14 Omrörda lager med mycket kalkbruk och större sten. L16: Gråsvart lerig humus. Renritning: Mats Sandin.

samtida med borgen.

I schaktets centrala delar framkom stora mängder kalkbruk innehållande sten och tegel (fig 12). Kalken var bränd och därför relativt kompakt. I kalklagrets östra del framkom ett större stenblock vars läge och form tydde på att det var lagt på plats. En tolkning är att de tillhört den bastion som exempelvis finns på 1657 års plan över fästningen. Kalkbruket och stenarna är då den kompakta murkärna som man fyllt upp med bakom bastionens murar och förstärkt konstruktionen.

Utanför det större stenblocket framkom en relativt komplex lagerstratigrafi som uppfattas tillhöra olika faser i vallgraven utanför bastionen (fig 13). Grå homogen lera framkom ca 2,8 m under nuvarande marknivå och kan vara orörd steril lera. Längst i öster påträffades nere i leran ett större stenblock som bör härröra från borgen. Över leran låg ett antal sand- och lerlager som tolkas som sediment i vallgraven (L9-L12). Lagren innehöll exempelvis tegel, huggspån, ben och keramik (stengods) och daterar sig till borgtiden. Vallgravssedimenten överlagrades av en gulgrå lera med oklar härkomst (L13). Över dessa lager låg ett ca 0,9 m tjockt

raseringslager bestående av kalkbruk och större stenar. Detta lager kommer troligen från rivningen av bastionen 1660-1661. Lagret representerar då utrasade delar av bastionsmuren.

Schakt 3:

I schaktet påträffades ett antal större stenblock ca två meter under marknivån (fig 14). Utanför dessa stenblock kunde vattenavsatta gyttjiga lager dokumenteras på motsvarande nivå som i schakt 2. Eventuellt är detta lager tillhörande den ovan beskrivna vallgraven. Det kunde inte fastställas att stenblocken ingick i en mur eller grundkonstruktion eller om de låg lösa i sedimentet. Det gick inte heller att fastställa den nedre begränsningen av det vattenavsatta lagret. Det lägst dokumenterade lagret och stenblocken är dock sannolikt från borgtiden.

I östra delen:

0-2,0 m	L1. Omrörda recenta lagar
2,0-2,1 m	Grå lera
2,1-(2,3) m	Brun homogen humös/gyttjig bottenavsättning. Vallgravssediment?

Figur 13. Djupschakt i schakt 2 mot NV. Foto: Tom Wennberg.

Schakt 4:

Schaktet bestod uteslutande av kompakt kalkbruk med inslag av sten och tegel av samma typ som i schakt 2. Kalkbrukslagret vilade direkt på berggrunden ca 1,0 m under marknivå och representerar troligen bastionens kärnmur.

0,0-0,4 m	L1. Omrörda recenta lagar
0,4-1,0 m	Kompakt kalkbrukslager med sten och tegel. Troligen kärndel av bastionsmur.
1,0- m	Berggrund.

Figur 14. Schakt 3 mot SO. Foto: Tom Wennberg.

FYNDBESKRIVNING

I schakt 1 och 2 framkom fyndmaterial hörande till borgtiden (fig 15). Det yngre rödgodset och stengodset är från 1500-1600 tal. I de äldre lagren påträffades även organiskt material som ben, trä och huggspån. Bland massmaterialet kan stortegel och takpannor nämnas.

Schakt	Lager	Sakord	Antal	Vikt gr	Beskrivning	Invnr	Udemr
Schakt 1	Lager 3	Yngre rödgods	2	10	Rödbrun glasyr på utsida och insida med engobering.	060029	1
Schakt 1	Lager 4	Yngre rödgods	2	38	Mynning med invändig brun blyglasyr	060029	2
Schakt 1	Lager 8	Stengods	1	8	Oglaserad	060029	3
Schakt 1	Lager 8	Glas	3	5	Fönsterglas och del av flaska	060029	4
Schakt 2	Lager 9	Stengods	1	4	Oglaserad	060029	5
Schakt 2	Lager 9	Bränd kritpslera	1	1	Kan vara fragment från kritpipa	060029	6
Schakt 2	Lager 10	Yngre rödgods	2	49	Blyglaserad insida, mynning	060029	7
Schakt 2	Lager 12	Mollusker	4	39	Blåmusslor	060029	8
Schakt 2	Lager 14	Tegelsten	1	1089	Gult tegel, 19x9,5x4 cm	060029	9

Figur 15. Fyndtabell.

TOLKNING OCH DATERING

I de schakt som togs upp kunde det påvisas att äldre strukturer finns bevarade i det aktuella området. Konstruktioner och lager påvisar att Gamla Älvsborgs östra bastion påträffats med tillhörande vallgrav. I schakt 1 framkom en skalmur som möjligen kan tillhöra borgens huvudingång. Fyndmaterial från borgtiden framkom framförallt i form av keramik (rödgods och stengods), stortegel, taktegel och ben. De lämningar som påträffades framkom ca 1-4 meter under nuvarande marknivå.

Den östra bastionen från 1600-talets planmaterial påträffades inom undersökningsområdet. Lämningarna inom området härrör troligen främst från 1600-talet men sannolikt påträffades även lager med äldre datering. Jämförbara lager från slutundersökningen av etapp 2 visade exempelvis material daterade till 1400-1500-tal.

Då stora och tydliga strukturer kommer att undersökas medför detta att den pedagogiska potentialen blir mycket hög. Den östra sidan av borgklippan har nyligen exponerats vilket har medfört att den visuella upplevelsen i området har ökat. I samband med vidare arkeologisk undersökningen kan de idag påträffade lämningarna ytterligare belysa befästningens omfattning.

ANTIKNARISK BEDÖMNING

Undersökningen visar att bevarade lämningar från Gamla Älvsborg kunde konstateras i det aktuella området. Den antikvariska bedömningen är att de är av mycket hög vetenskaplig och pedagogisk potential. Göteborgs Stadsmuseum anser att området måste slutundersökas vid en eventuell vidare exploatering. Lagskyddet kvarstår för de delar av fornlämningen som inte berörts av exploateringen.

LITTERATUR

Andersson, Stina, Hall, Berit & Öborn, Gösta (red.). 1992. *Borgar från forntid och medeltid i Västsverige*. Arkeologi i Västsverige 5. Göteborgs arkeologiska museum 1992. Kungälv 1992.

Berg, Wilhelm 1902. *Gamla Elfsborg*. Göteborg.

Bodman, Gösta & Reuterskiöld, Sigvard. 1934. *Sockerbruket i Göteborg 1808-1934*. Göteborgs sockerbruk. Göteborg. 1934.

Larsson, Lars-Olof. 1982. Paul Dolnsteins dagbok. *Göteborg förr och nu. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie XVIII*. s. 71-90.

Lovén, Christian. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Motala 1999.

Johansson, Birgitta & Pettersson, Ing-Marie. 1993. *Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*. Fornlämningar i Sverige 2. Riksantikvarieämbetet. Borås 1993.

Wideen, Harald. 1963. Älvsborgs slott. Grävningsfynd och byggnadsdata. *Göteborgs Historiska Museum. Berättelser för 1960-1962*. S. 35-91. Göteborg.

Dendrokronologisk undersökning

Identifikation	Antal mätta ars- ringar	Sav- ved Van- kant	Årtalet för yttersta mätta ars- ringen	innersta mätta års- ringen
Göteborg				
SU Gö 216 Gustavigården				
213 p1 trägolv	138	V	?((1551 - 1414))?	
214 p2 väggstock	50	V	1545 - 1496	
215 p3 rustbädd mur 2	45	V	(1533 - 1489)	
216 p4 -"-	59	V	(1516 - 1458)	
217 p5 -"-	52	V	(1572 - 1521)	
218 p6 -"-	37	V	(1533 - 1497)	
219 p7 -"-	53	V	(1553 - 1501)	
220 p8 Hasselbladskä	50	V	(1524 - 1473)	
221 p9 -"-	81	V		
222 p10 -"-	76	V		
223 911 -"-	56	V		

Kommentar: Samtliga virken enligt tabellen ovan består av fur

De prov med parentes är inte daterade.

Det är normalt att man i rustbäddar lägger virken, som är mindre lämpade för snickeriarbeten och byggnadsämnen. Träden har utsatts för tillväxtstörningar orsakade av lokala faktorer. Det är därför inte möjligt att datera de virken, som svarar mot nummer 215 - 223. Ovanstående tabell bör ses såsom en fortsättning från föregående dateringsrapport med slutnummer 212.

Tva sagsnitt av virken från grävning i Nya Lödöse består av ask. Virkena är inte möjliga att datera på grund av stark nedbrytning

14. Oktober 2006

Alf Bräthen
Alf Bräthen